The Greek Review of Social Research

Vol 25 (1975)

25 Γ'

Οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν

Andre Regnier, Α.Κ. Παπαχρίστου

doi: [10.12681/grsr.384](https://doi.org/10.12681/grsr.384)

Copyright © 1975, Andre Regnier, Α.Κ. Παπαχρίστου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Regnier, A., & Παπαχρίστου Α. (1975). Οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν. *The Greek Review of Social Research*, 25, 385–394. <https://doi.org/10.12681/grsr.384>

οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν

του
André Regnier

Μετάφραση: Α. Κ. Παπαχρίστου

Στή σημερινή εποχή οι σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης έχουν μπει στην καθημερινή μας ζωή. Πότε-πότε διαπιστώνει κανείς σ' αυτές μία απειλή για τη δημοκρατία: δεν θα χρειάζεται πιά ο βουλευτής για να ξέρουμε τί σκέπτονται οι άνθρωποι της περιφέρειάς του. Συχνά αποδεικνύονται μέσα χειραγωγήσεως της κοινής γνώμης· και υπάρχουν πράγματι απόπειρες προς αυτή την κατεύθυνση. Παράδειγμα, ο ακόλουθος τίτλος έφημερίδας μεγάλης κυκλοφορίας: Αυτό το καλοκαίρι, οι Γάλλοι απαντούν «όχι» στα γυνά στήθη (49%) και «όχι» στο δλοκληρωτικό γυνό (56%). Τό να άποκαλείς Γάλλους τό 49% του πληθυσμού, και μάλιστα όταν στην ίδια αλή σφυγμομέτρηση ένα σημαντικό ποσοστό (47%) δέχεται να έπιτραπούν τα γυνά στήθη σε μερικές τουλάχιστον άκτές, γεννά όπωσδήποτε όρισμένες άμφιβολίες.¹

Πρίν μιλήσουμε για τούς κινδύνους τών σφυγμομετρήσεων, είναι απαραίτητο να εξέτάσουμε κάπως πιδ ειδικά σε τί συνίστανται αυτές.

Η σφυγμομέτρηση είναι, έξ όρισμού, μία στατιστική μέθοδος που μάς ένημερώνει για τό σύνολο ένός πληθυσμού, με την εξέταση ένός μικρού του μέρους, που άποκαλείται δείγμα. Οι πληροφορίες που μάς δίνει ή σφυγμομέτρηση τότε μόνον έχουν άξία, όταν τό δείγμα είναι άντιπροσωπευτικό, όταν δηλαδή τα ποσοστά που ζητάμε άνταποκρίνονται στα πραγματικά ποσοστά του συνολικού πληθυσμού. Σε όρισμένες περιπτώσεις ξέρουμε να κατασκευάζουμε τέτοιου είδους άντιπροσωπευτικά δείγματα: ή έπιτυχία τών προεκλογικών σφυγμομετρήσεων τό άποδεικνύει.

Οί προεκλογικές όμως σφυγμομετρήσεις ξεχωρίζουν άπο όλες τις άλλες, έπειδή ή μοναδική τους δυσκολία άφορά μόνον στην έπιλογή του δείγματος. Στή συνέχεια, δίνουμε στούς έρωτώμενους τα ψηφοδέλτια κι ένα φάκελλο, και τούς παρουσιάζουμε την κάλη. Για ποίο λόγο να μάς ξεγελάσουν; Άν, λοιπόν, είναι ειλικρινείς, τότε ένα σωστό δείγμα οδηγεί σε καλά άποτελέσματα. Διαφορετικές όμως είναι οι δυσκολίες που παρουσιάζονται, όταν δεν ζητάμε άπο τόν έρωτώμενο να ρίξει μόνον ένα άνώδυμο φάκελλο στην κάλη, αλλά άντίθετα του υποβάλλουμε έρωτήσεις, καταγράφοντας και έρμηνεύοντας τις άπαντήσεις. Στην περίπτωση αυτή, τα λάθη που όφείλονται στο έρωτηματολόγιο είναι πιδ σοβαρά άπο εκείνα που προέρχονται άπο την έπιλογή του δείγματος.

— Τό άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *L'homme et la société*, No. 33-34, octobre-novembre-décembre 1974, σελ. 225-238.

Ο μεταφραστής θά ήθελε να εδχαριστήσει τόν Έπιστημονικό Συνεργάτη του ΕΚΚΕ κ. Δημ. Ψυχολόγ, για τη βοήθειά του στην άπόδοση τών τεχνικών όρων του κειμένου και γενικά για τη συμβολή του στη μετάφραση του άρθρου.

1. *France-Soir*, 4.7.74.

Κατ' ἀρχήν, ἓνα ἐρωτηματολόγιο δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐρωτώμενοι τὶς ἀπαντήσεις γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ θέτουμε σὲ σχέση με αὐτοὺς. Μποροῦμε φυσικὰ νὰ τοὺς ρωτήσουμε τὸ δνομά τους, τὴν ἡλικία τους καὶ τὴ διεύθυνσή τους, μὰ δὲν μποροῦμε νὰ τοὺς κάνουμε νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἴδια τους τὴν ψυχολογία. Τὸ ἐρωτηματολόγιο δὲν μπορεῖ, παρὰ μόνο ἑμμεσα, νὰ λύσει τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μ' αὐτὴν· ἀντίθετα ὅμως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις ὁρισμένα συμπεράσματα, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἐρωτώμενος δὲν θὰ μπορούσε νὰ διανοηθῇ καί, ἀκόμη, νὰ μάθουμε γι' αὐτὸν πολλὰ πράγματα, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει συνειδητοποιήσει. Οἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἐνδείξεις καὶ ὄχι ἀντικειμενικὲς πληροφορίες, σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ ἐρωτώμενου. Σὰν ἐνδείξεις, χρειάζονται λοιπὸν ἑρμηνεῖα καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ διαλέγονται μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἑρμηνεῖα αὐτή: πρέπει νὰ ὑπάρχει λογικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρωτηματολόγιο καὶ τῶν ἀπαντήσεων στὰ προβλήματα ποὺ τίθενται.

Σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ ἀποψη, μιὰ ἐρώτηση ἀποτελεῖ ἐρέθισμα στὸ ὁποῖο ὁ ἐρωτώμενος ἀντιδρᾷ μὲ τὸν δικό του τρόπο· ἀπὸ τὴν ἀντίδραση αὐτὴ προέρχεται ἡ ἀπάντηση. Ἡ ἰδέα αὐτή, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια βαθυστόχαστη, μᾶς χρησιμεύει στὸ νὰ καταλάβουμε, π.χ., ὅτι μιὰ ἐρώτηση μπορεῖ νὰ προκαλέσει αὐτὴ τὴν ἀπάντηση καὶ ὄχι μιὰ ἄλλη. Στὴν περίπτωση αὐτὴ λέμε ὅτι ἡ ἐρώτηση *ὁδηγεῖ* στὴν ἀπάντηση αὐτὴ καὶ ὅτι, ἐπομένως, εἶναι παραπλανητικὴ (*biaisée*). Ὑπάρχουν φυσικὰ πολλὲς ἐρωτήσεις ποὺ δὲν εἶναι παραπλανητικὲς, ὅπως, π.χ., «ποῖο εἶναι τὸ οἰκογενειακὸ σας δνομα;», ἀλλὰ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ γίνεαι ἓνα ἐρωτηματολόγιο χωρὶς καμιά παραπλανητικὴ ἐρώτηση. Ἀντίθετα, μποροῦμε δικαιολογημένα νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ ὅτι, ἂν μιὰ ἐρώτηση ὁδηγεῖ στὸ «ναί», εἶναι δυνατό νὰ πετύχουμε—ἀλλὰζοντάς την μὲ κατ'ἀλλο τρόπο—μιὰ ἄλλη ἐρώτηση, ποὺ θὰ ὁδηγεῖ στὸ «ὄχι». Στὴ συνέχεια καὶ οἱ δύο ἐρωτήσεις μπαίνουν στὸ ἐρωτηματολόγιο. Αὐτὸ λέγεται *ἐξισορρόπηση* τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ δνομα, στὴ διεύθυνση, κτλ., ὁ ἐρωτώμενος ἀντιλαμβάνεται κάθε ἄλλη ἐρώτηση τοποθετώντάς την σὲ περιστάσεις ἀνημνησιακὲς ἢ φανταστικὲς καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὲς ἐπεξεργάζεται τὴν ἀπάντησή του. Οἱ περιστάσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴν *κατάσταση* (*situation*) τῆς ἀπάντησός (ἢ τῆς ἐρωτήσεως). Αὐτὸ γίνεται φανερὸ στὴν περίπτωση ποὺ οἱ ἐρωτήσεις ἀφοροῦν τὴν *πρακτικὴ* ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἐρωτώμενος, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ ἔχει κάνει, ποὺ συνηθίζει ἢ ποὺ σκοπεῖ νὰ κάνει, κτλ. Ἀλλὰ κάθε ἀπάντηση ἐντάσσεται ἐπίσης σ' ἓνα σύνολο ἐκφράσεων, ποὺ περιλαμβάνει ὅ,τι εἶπε καὶ ὅ,τι ἄκουσε ὁ ἐρωτώμενος· τὸ σύνολο αὐτὸ (*ensemble de discours*) ἀποτελεῖ τὶς

ἀναφορὲς (*références*) τῆς ἀπάντησός. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀναφορῶν στὴν ἀπάντηση εἶναι φανερὴ, ὅταν οἱ ἐρωτήσεις ἀναφέρονται σὲ γνώσεις, πεποιθήσεις, προσδοκίες, θαυμασμοὺς, φόβους, ἀποδοκιμασίες.

Πίσω, λοιπὸν, ἀπὸ κάθε ἀπάντηση ὑπάρχει μιὰ «κατάσταση» καὶ ἓνα σύνολο «ἀναφορῶν». Αὐτὰ εἶναι σημαντικὰ νὰ τὰ γνωρίζουμε γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουμε τὴν ἀπάντηση, καὶ μποροῦμε νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐρωτώμενο τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὤθησαν ν' ἀπαντήσει. Γι' αὐτὸ καὶ συνήθως μιὰ ἐρώτηση συνοδεύεται μὲ τὸ «γιατί»; ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη δυνατό νὰ ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὴν ἐρώτηση μιὰ *ὑπόμνηση* (*énonciation*), ποὺ νὰ ὑποδεικνύει στὸν ἐρωτώμενο κάποια «κατάσταση» ἢ κάποια «ἀναφορά». Ἡ ὑπόμνηση αὐτὴ γίνεται μὲ ἐρωτήσεις τοῦ τύπου, «ὑποθέστε ὅτι βρίσκεστε στὴν περίπτωση ποῦ...», ἢ «μερικοὶ μᾶς εἶπαν ὅτι...». Θὰ δοῦμε παρακάτω μὲ ποῖο τρόπο ἡ τεχνικὴ τῆς «χοάνης» (*entonnoir*) χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ.

Σὲ ὁποιαδήποτε ἐρώτηση τοῦ ἐρωτηματολογίου, οἱ προηγούμενες ἐρωτήσεις δημιουργοῦν ἓνα σύνολο, ποὺ τὴ «μολύνει». Πρέπει λοιπὸν νὰ φροντίζουμε τὴ διάταξη τῶν ἐρωτήσεων. Μποροῦμε εἶτε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴ «μύλωση» ἀπὸ μιὰ ἐρωτήσεως ἀπὸ μιὰ ἄλλη, εἶτε νὰ τὴν ἀποκλείσουμε παρεμβάλλοντας *ἐρωτήσεις-tampons*· μποροῦμε ἀκόμη νὰ καταφύγουμε στὴν *ἀνάμιξη* (*mixage*), στὴν ἀλλαγὴ δηλαδὴ τοῦ θέματος ἀπὸ τὴ μιὰ ἐρώτηση στὴν ἄλλη.

Ὁ ἐρωτώμενος, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐρωτήσεων ποὺ τοῦ ὑποβάλλουμε, τὸν καταστάσεων ποὺ θυμᾶται, τῶν ἀναφορῶν ποὺ σκέπτεται καὶ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δίνει, μεταβαίνει ἀπὸ τὰ ἐκτετακὰ διάφορα πράγματα πάνω στὴν ἴδια του τὴ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας, ὥστε μερικὲς φορὲς καταλήγει νὰ προβλέψει τὴν ἐρώτηση ποὺ θὰ τοῦ κάλυπτε τὴν συνέχεια. Οἱ ἀπαντήσεις λοιπὸν δὲν θὰ ἦσαν οἱ ἴδιες, ἂν εἴχαμε θέσει κάθε ἐρώτηση μόνῃ της· ἀντίθετα, κάθε ἀπάντηση προέρχεται ἀπὸ ἓνα ὑποκείμενο, στὸ ὁποῖο ἔχουμε ἤδη ὑποβάλει καὶ ἄλλες ἐρωτήσεις καὶ ἔχει ἤδη δώσει καὶ ἄλλες ἀπαντήσεις. Ἡ «μύλωση» (*contamination*) μεταξὺ τῶν ἐρωτήσεων εἶναι γεγονόςς μεγάλης σημασίας, ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωροῦμε τὸ ἐρωτηματολόγιο σὰν ἓνα σύνολο.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐρωτώμενος ἐνημερώνεται κατὰ τὴ διάρκειά τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι μόνον πηγὴ δυσχερείων· ἀντίθετα, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀξιοποιεῖται στὴ λεγόμενη τεχνικὴ «τῆς χοάνης», ποὺ συνίσταται στὴν ὑποβολὴ ὅλο καὶ πὶὸ συγκεκριμένων ἐρωτήσεων πάνω στὸ ἴδιο θέμα· μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἐρωτώμενος ὁδηγεῖται στὴ σταδιακὴ δημιουργία καταστάσεων καὶ ἀναφορῶν τῆς κύριας ἐρωτήσεως, οἱ δὲ διαδοχικὲς ἀπαντήσεις του παρέχουν πολὺτιμες ἐνδείξεις γι' αὐτὲς.

Γενικότερα, ἓνα ἐρωτηματολόγιο ἀποτελεῖται ἀπὸ *ὄρμαθους* (*grappes*) ἐρωτήσεων: γύρω ἀπὸ μιὰ ἢ καὶ

περισσότερες βασικές ερωτήσεις συγκεντρώνονται *προπαρασκευαστικές* και *συμπληρωματικές* ερωτήσεις, ποδ αποβλέπουν στο να προκαλέσουν στον ερωτώμενο τή δημιουργία «καταστάσεων» και «άναφορών» των βασικών ερωτήσεων και να βοηθήσουν στην απόκτηση ενδείξεων σχετικά με αυτές. 'Η τεχνική «της χροάνης» είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προπαρασκευαστικών ερωτήσεων. 'Η *ερώτηση test*: οί ερωτήσεις αυτές έχουν σάν σκοπό να ανακαλύψουν ή, αν γίνεται, να διορθώσουν τὰ σφάλματα, ποδ πιθανόν να ξέφυγαν στις απαντήσεις των βασικών ερωτήσεων. 'Εξω από κάθε ορμαθό ερωτήσεων, μπαίνουν οί *ερωτήσεις συνέπειας*, ποδ ἀπαλλαγμένες από τή «μόλυνση» των άλλων ερωτήσεων τού ορμαθού, έχουν σκοπό να ελέγξουν τὰ πιθανά σφάλματα.

Τό γεγονός ότι τού ερωτηματολόγιο πρέπει να θεωρείται σάν ένα σύνολο, δέν αποκλείει εγγενή ελαττώματα των ερωτήσεων, βασικότερα απ' τὰ οποῖα είναι ο παραπλανητικός καθός και ο *άσφης χαρακτήρας* τής ερωτήσεως. 'Αν λάβουμε π' όψη μας τόν ρόλο τής «καταστάσεως» και των «άναφορών», ή ίδια ερώτηση δέν έχει ποτέ τήν ίδια σημασία γιά δύο ερωτώμενους. Γι' αυτό και τό ποσοστό αυτών ποδ έδωσαν όμοιες απαντήσεις, μπορεί εύλογα να θεωρηθί σάν ύποτο. Γενικά, κάθε ερώτηση αλλάζει σημασία από τόν ένα ερωτώμενο στόν άλλο, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν είναι διατυπωμένη με άφηρημένο τρόπο: και αυτό έπειδή κάτω από άφηρημένους όρους ύπάγονται πολύ διαφορετικές ιδέες διαφορετικών ατόμων. Και' άρχην, κάθε ερώτηση έχει άσφης χαρακτήρα και ή τεχνική τού ορμαθού ερωτήσεων βοηθάει άκριβώς στην έξουδετέρωση αυτού τού ελαττώματος, παρέχοντας ενδείξεις σχετικά με τήν «κατάσταση» και τις «άναφορές», ποδ ο ερωτώμενος χρησιμοποίησε γιά να καταλάβει τήν ερώτηση. 'Ακόμη καλύτερα, ή τεχνική «της χροάνης» επιτρέπει, χάρη στην αξιοποίηση τής «μολύνσεως» μεταξύ των ερωτήσεων, τήν άρση τού άσφους χαρακτήρα.

'Όσον άφορά αυτόν τόν άσφης χαρακτήρα των ερωτήσεων, ύπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των *ανοικτών* και *κλειστών* ερωτήσεων. Στην άνοικτή ερώτηση, ο ερωτώμενος άπαντά όπως θέλει και ή άπάντησή του περιέχει όλες τις ενδείξεις σχετικά με τόν τρόπο, ποδ συνέλαβε τήν ερώτηση. 'Αντίθετα, στην κλειστή ερώτηση, ο ερωτώμενος είναι υποχρεωμένος να διαλέξει άνάμεσα σε προκαθορισμένες άπαντήσεις και επομένως δέν ύπάρχουν πιά οί ενδείξεις αυτές.

'Ο άσφης χαρακτήρας των ερωτήσεων μπορεί όμως και να είναι χρήσιμος: κάθε πληροφορία γιά τόν τρόπο με τόν όποιο ο ερωτώμενος ξεπέρασε τό

πρόβλημα τής άσάφειας, μάς ενημερώνει σχετικά με τις προκαταρκτικές υποθέσεις (*presuposés*), ποδ έμμεσα έκανε με τήν ευκαιρία αυτή. Αυτό δέν είναι παρά μιá από τις πολλές εφαρμογές τής γενικής ιδέας, ποδ κυριαρχεί σ' όλο τό πρόβλημα των ερωτηματολογίων: ή έρμηνεία μιás άπαντήσεως συνίσταται πριν απ' όλα στην άναζήτηση στοιχείων σχετικά με τις προκαταρκτικές υποθέσεις, ποδ ο ερωτώμενος έκανε στο πλαίσιο τής γλωσσικής έπικοινωνίας με τό συνεντευκτή: έπικοινωνία, ποδ δημιουργείται από τήν ερώτηση τού συνεντευκτού και τήν άπάντηση τού ερωτώμενου. 'Η κατασκευή τού ερωτηματολογίου αποβλέπει άκριβώς στο να καταστήσει δυνατή τήν άναζήτηση των προκαταρκτικών αυτών υποθέσεων.

'Όπως οί ερωτήσεις, έτσι και οί άπαντήσεις παρουσιάζουν ελαττώματα, ποδ προσπαθούμε να καταπολεμήσουμε διαλέγοντας σωστά τις ερωτήσεις. 'Ο ερωτώμενος μπορεί να κάνει λάθος, ή άκόμη να ξέχασε κάτι, κυρίως κάτω από τήν έπήρεια τής κόυραςης, ποδ όφείλεται σ' ένα ερωτηματολόγιο ύπερβολικά μακρύ. Οί άμυντικοί του μηχανισμοί πορούν να τόν κάνουν να δώσει μιá λανθασμένη άπάντηση, και κυρίως μιá εκλογικευμένη άπάντηση. Και δέν πρόκειται γιά λάθη, ποδ άσυνείδητα διαπράττει ο ερωτώμενος: ή άλλότως τής άπάντησεως δέν αποκλείεται να είναι και σκόπημη. Συλλέγουμε πάντα άπαντήσεις, ποδ είναι κοινωνικά άποδεκτές: τό κοινωνικά άποδεκτό έξαρτάται βέβαια από τό ύπο-πολιτισμικό σύστημα, στο όποιο άνήκει ο ερωτώμενος. Μιά άκρία μορφή τής κοινωνικά άποδεκτής άπάντησεως είναι ή κοινοφρομιστική άπάντηση. Στην άλλη άκρη, συναντάμε τήν άπάντηση ποδ αποβλέπει να προκαλέσει τό συνεντευκτή. Ιδιαίτερη περίπτωση άπάντησεων ποδ θέλουν να έντυπωσιάσουν. 'Υπάρχει άκόμη ή τάση να επιδιώκεται τό «καλόπιασμα» τού συνεντευκτού με άπαντήσεις ποδ θεωρούνται ότι άνταποκρίνονται στις προσδοκίες του. Πιο γενικά, οί άπαντήσεις φιλοφροσύνης είναι πολύ συχνές, τόσο όσο και εκείνες ποδ έμπνέονται από τή δυσπιστία. 'Η δυσπιστία αυτή παρουσιάζεται με διάφορες μορφές: δυσπιστία άπέναντι στόν ίδιο τό συνεντευκτή, φόβος γιά ένδεχόμενη ενόχληση, ποδ μπορεί να συνεπάγεται αυτή ή εκείνη ή εκμυστήρευση, φόβος ότι ή άνονημία δέν θά κρατηθί. Τό να πετύχουμε τήν καλή διάθεση και τή συνεργασία των ερωτωμένων άποτελεί ουσώδες καθήκον, και τό ερωτηματολόγιο άρχίζει συχνά με άνώδυνα θέματα, ποδ δημιουργούν κλίμα έμπιστοσύνης: αυτό καλείται *προθερμάνση* (*rechauffage*). Με τήν ίδια λογική, αφήνουμε τις πιο λεπτές ερωτήσεις γιά τό τέλος, ώστε να άναβάλουμε γιά όσο τό δυνατόν άργότερα ό,τι μπορεί να δυσκολένη τόν ερωτώμενο. 'Εξ άλλου ο έμμεσος τρόπος ύποβολής των ερωτήσεων, δημιουργεί τήν έντύπωση ότι αυτές άφορούν όχι στόν ίδιο προσώπο αλλά τόν ερωτώμενο,

ἀλλὰ γενικά σ' ἄλλα πρόσωπα. Ἀποφεύγονται ἐπίσης ἐκφράσεις, πού εἶναι δυνατόν νά ἐνοχλήσουν, κτλ. Ἀντίθετα ὅμως, ἡ ἐρώτηση-σὸκ ἀποβλέπει στό νά προκαλέσει μιὰ ἀποτελεσματική ἀντίδραση, καί ἡ ἀπάντησις θεωρεῖται τότε σάν ἐξωτερική ἐκδήλωση—πού χρειάζεται ἐρμηνεία—αὐτῆς τῆς ἀντιδράσεως.

Μιά ἐρώτησις, εἴτε γιατί εἶναι ἀδέξια διατυπωμένη, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ ἐρωτώμενου, μπορεῖ νά τὸν θίξει στό γόητρο ἢ στὴν αἰδῶ του. Κάθε ἐρώτησις εἶναι ὁπωσδήποτε περισσότερο ἢ λιγότερο φορτισμένη (chargée), μιὰ καὶ ὑπενθυμίζει ἀκαταστάσεις» καὶ «ἀνεφορές», πὺν μποροῦν πάντοτε νά προκαλέσουν στὸν ἐρωτώμενο μιὰ ἀνάμνησις ἢ μιὰ συγκίνησις. Τέλος καὶ οἱ περιστάσεις συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου μποροῦν ἐπίσης νά ἐπηρεάσουν τὶς ἀπαντήσεις. Γιὰ πολλοὺς λόγους μιὰ ἀπάντησις δὲν βρίσκεται σὲ ἀπλή καὶ γνωστὴ ἀπὸ πρὶν σχέση μετ' τὴν ἐρώτησις· ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ ἀπαραίτητο: ἀρκεῖ ἡ σχέση αὐτὴ νά εἶναι γνωστὴ, ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἀπλή ἢ ὄχι, καὶ ὄχι κατ' ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα μερικά προβλήματα σχετικὰ μετ' τὴν ἀνοικτὴ ἢ κλειστὴ μορφή τῶν ἐρωτήσεων. Ὅ κάθε τύπος ἔχει τὰ προτερήματα καὶ τὰ μειονεκτήματά του, ἡ δὲ ἀντίθεσή τους δὲν εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπόλυτη.

Ἄν ἡ κλειστὴ ἐρώτησις ἀποβλέπει στὴν ἀνεύρεσις κοινῶν σημείων τοῦ ἐρωτώμενου μετ' τοὺς ἄλλους, ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτησις εἶναι ἱκανὴ νά ξεχωρίσει ὅτι πρωτότυπο καὶ μοναδικὸ ὑπάρχει σ' αὐτόν. Μποροῦμε λοιπὸν νά ποῦμε ὅτι ἡ κλειστὴ ἐρώτησις ἀξιοποιεῖ τὶς ὁμοιότητες, ἐνῶ ἡ ἀνοικτὴ τὶς διαφορές. Τὸ κοινὸ μειονέκτημά τους βρίσκεται στό γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτὲς μορφές ἐρωτήσεως ἀποκλείουν ὀρισμένες ἀπαντήσεις: ἡ κλειστὴ ἐρώτησις, ἐπειδὴ ἀναγκάζει τὸν ἐρωτώμενο νά διαλέξει μεταξὺ δεδομένων ἀπαντήσεων, ἡ ἀνοικτὴ, ἐπειδὴ δὲν τὸν βοηθεῖ νά διερευνήσει ὅλες τὶς πιθανές ἀπαντήσεις.

Ὅταν, πρὶν καταρτίσουμε τὸ ἐρωτηματολόγιο, ἀρχίζουμε μιὰ δοκιμαστικὴ ἐρευνα, μποροῦμε νά ἐλλείψουμε στὴν ἐπιλογὴν κλειστῶν ἐρωτήσεων μετ' τέτοιο τρόπο, ὥστε νά εἶναι σπάνια τὰ άτομα ἐκεῖνα, πού δὲν θὰ βροῦν τρόπο νά ἐκφραστοῦν. Ἀντίστροφα, συλλέγοντας τὶς ἀπαντήσεις σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτησις, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ διαφορὰς τους εἶναι περιορισμένες καὶ ὅτι, ἂν ἐξαίρῃ κανεὶς μερικοὺς ἐρωτώμενους, εἶναι δυνατόν νά βρεθῇ ἕνας κατάλογος τυποποιημένων ἀπαντήσεων, στὸν ὁποῖο μποροῦμε νά ἀναγάγουμε ὅλες τὶς πραγματικὲς ἀπαντήσεις, μετ' κίνδυνον ὅμως τὴν ἀπώλεια ἐνός, ὄχι ἀμελητέου, μέρους ἀπὸ τὴν σημασία τους. Ἡ *κωδικοποίηση* (codage), πού συνίσταται στὴν κατασκευὴ τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, ἐπιτρέπει σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτησις τὴν δυνατότητα στατιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως μιᾶς κλειστῆς ἐρωτήσεως. Μένει νά ξέρουμε

ἂν, ὅταν μιὰ κλειστὴ ἐρώτησις διαμορφώνεται ὕστερα ἀπὸ κωδικοποίησιν τῶν ἀπαντήσεων σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτησις, ὁ κάθε ἐρωτώμενος ἔχει πραγματικὰ δώσει τὴν ἀπάντησιν πού τοῦ ἀποδίδουν, ἐρμηνεύοντας τὴν ἀπάντησίν του στὴν ἀνοικτὴ ἐρώτησις. Ἄν ἐξαίρῃ κανεὶς τὴν ἐπιφύλαξιν αὐτή, πού ἡ πραγματικὴ τῆς σημασίας διαφέρει ἀνάλογα μετ' τὴν περίπτωσιν, ἡ δυνατότης κωδικοποιήσεως τῶν ἀπαντήσεων μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἐπιτρέπει, τουλάχιστον θεωρητικὰ, τὴν ἀντικατάστασιν μέσα στό ἴδιο τὸ ἐρωτηματολόγιο μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἀπὸ ἄλλη ἢ ἄλλες κλειστὰς.

Ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτησις ἀφήνει στὸν ἐρωτώμενο τὴ φροντίδα ὄχι μόνον νά διερευνήσει τὶς δυνατός ἀπαντήσεις, ἀλλ' ἀκόμα καὶ νά τὶς διατυπώσει. Ἐδῶ ἐμφανίζονται δύο δυσχέρειες. Ὁ ἐρωτώμενος μπορεῖ νά δυσκολεῖται νά ἐκφράσῃ αὐτὸ πού σκέπτεται, ἔστω καὶ ἂν ἔχει ἕνα πολὺ καλὸ καὶ πλούσιο λεξιλόγιο. Καὶ ἔπειτα, μπορεῖ νά μιλάει μετ' τόσο ἰδιαίτερη τρόπο, ὥστε νά ἐρμηνεύεται ἄσχημα ἡ ἀπάντησίς του. Εἶναι δὲ συχνὰ ἐπικίνδυνον νά ἀποδίδουμε σὲ κάποιον ὅτι σκέπτεται μετ' τὸν ἴδιο τρόπο πού θὰ σκεπτόμαστε καὶ ἐμεῖς, ἂν εἴχαμε ἐκφρασθῇ ὅπως ἐκεῖνος. Οἱ γλωσσικὲς συνήθειες μερικῶν κύκλων (ὑπερβολὲς ἢ συμβατικὲς βραχυλογίες, σύγχυση ἀνάμεσα σὲ «ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού...» καὶ σὲ «οἱ ἄνθρωποι») θέτουν πολλὰ προβλήματα στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀπαντήσεων σὲ ἀνοικτὲς ἐρωτήσεις, προβλήματα σὰ ὅποια προστίθεται—ἐκτός ἂν χρησιμοποιεῖται μαγνητόφωνο—ἡ τάσις τοῦ συνεντευκτοῦ νά συμπυκνώνει καὶ νά ἐρμηνεύῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος τὶς ἀπαντήσεις.

Ἡ κλειστὴ ἐρώτησις ἐξουδετερώνει τὰ ἐλαττώματα αὐτά, ἀλλὰ παρουσιάζει ἄλλα παρόμοια. Ἡ σειρά τῶν ἀπαντήσεων ἐπηρεάζει μερικὰς φορὲς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ ἐρωτώμενου: οἱ διαβαθμίσεις τοῦ τύπου «ἀπολύτως, ἄρκετά, μᾶλλον ὄχι, καθόλου», κατευθύνουν τὶς ἀπαντήσεις πρὸς τὰ ἅκρα, ὅταν ἡ ἐρώτησις εἶναι σημαντικὴ στὰ μάτια τοῦ ἐρωτώμενου, πρὸς τὸ μέσο δέ, ὅταν τὸν ἀφίηκει ἀδιάφορο.

Μποροῦμε ἐπ' ἅπειρον νά ἀναφέρουμε κινδύνους σφαλμάτων καὶ δυσχερείας ἐρμηνείας, τόσο σχετικὰ μετ' μιὰ μεμονωμένη ἐρώτησις, ὅσο καὶ μετ' ὁλόκληρο τὸ ἐρωτηματολόγιο. Ὅσα προηγουμένως ἐκθέσαμε ἀφήνουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι εὐκόλῃ ὑπόθεσις, πρᾶγμα πού συμβαίνει καὶ στὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχουν βέβαια ἐρωτηματολόγια πού φτιχίζονται εὐκόλα, μὰ εἶναι ἡ ἐξάρησις. Συνήθως οἱ κίνδυνοι σφαλμάτων, πού συναντῶνται, εἶναι ποικίλοι καὶ δύσκολοι, τουλάχιστον ἐν μέρει, μποροῦν νά προβλεφθοῦν. Πάρδειγμα, αὐτὸ πού συμβαίνει στὶς ΗΠΑ. Ὅταν ἡ ἐρώτησις ἀφορᾷ σὲ ἂν θὰ πρέπει νά ἐπιτραποῦν οἱ δημόσιες ὁμιλίαι κατὰ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ἀντὶ νὰ ἀπορᾷ σὲ ἂν θὰ πρέπει νά ἀπαγορευθοῦν, τὸ ποσοστὸ τῶν εὐνοϊκῶν ἀπαν-

τήσεων στην απαγόρευση ανεβαίνει από 46 σε 62%.¹ Ήδη πρόκειται για απλό φαινόμενο επαγωγής. Ή διατύπωση μιάς ερώτησης, ή επιλογή δηλαδή μιάς προτάσεως μεταξύ πολλών, του αυτού περιχομένου, απαιτεί, αυτή καθ' εαυτήν, σαφή προηγούμενη γνώση της ψυχολογίας και των γλωσσικών συνηθειών του κοινού. Όταν λείπει ή προϋπόθεση αυτή, έχουμε ποσοστά απαντήσεων χωρίς σημασία, πράγμα που είναι χειρότερο από τις πλάγιες απαντήσεις. Ή συνεκτίμηση ομοίων απαντήσεων διαφορετικών προσώπων, τότε μόνο έχει νόημα, όταν οι απαντήσεις αυτές έχουν κοινή σημασία. Είδαμε όμως προηγούμενως, ότι η ίδια ερώτηση δεν έχει ποτέ την ίδια ακρίβως σημασία για κάθε ερωτώμενο. Κατά μείζονα λόγο, αρκεί μία άσπης διατύπωση για να ξεαναγκασθή κάθε ερωτώμενος να δρη την ασάφεια της ερώτησεως με τὸν δικό του τρόπο, ὅποτε τὰ διάφορα (ναύ), π.χ., ἀνταποκρίνονται, στὴν πραγματικότητα, σὲ διαφορετικὲς ἐρωτήσεις. Τὸ νὰ ἐρωτᾷς, ὅπως ἔκανε ἕνα γραφεῖο σφυγμομετρήσεων, ἂν ἡ ἀδύναμη) μιάς πολιτικῆς ὀργανώσεως αὐξήθηκε ἢ μειώθηκε, δίνει λαβὴ σὲ ἀμφιβολίες.² Συχνά, οἱ δυσκολίες διατυπώσεως ὑποτιμῶνται. Ἄν ἕνας συνεντευκτὴς ἐρωτηθῇ «ποῖά εἶναι μιά καλὴ ἐρώτηση», ἀπαντᾷ: «Μιὰ ἐρώτηση ποὺ, ἀκόμη καὶ ἂν θὰ εἶχε διατυπωθεῖ μὲ ἐλαφρὰ διαφορετικὸ τρόπο, θὰ ὀδηγοῦσε σὲ ὅμοιες ἀπαντήσεις, μὲ μικρὸ μόνον ποσοστὸ ἀποκλίσεως (τῆς τάξεως τοῦ 5%)». Καὶ ὅμως, τὸ κριτήριο αὐτὸ, γνωστὸ σὰν κριτήριο τῆς σταθερότητος, εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι δὲν ἐπαρκεῖ.⁴

Μένει τὸ θέμα τῆς ὑποβολῆς τοῦ ἐρωτηματολογίου, ποὺ παρουσιάζει ἀξιοπερίεργες καταστάσεις καὶ ἰδέες. Κάποτε, μιά πανεπιστημιακὴ ὁμάδα κατασκεύαζε ἐρωτηματολόγια, ποὺ προκαλοῦσαν ἐκπληκτικὲς ἀπαντήσεις. Στὴν ἀρχὴ τὸ ἀπέδωσαν στὰ λάθρ διατυπώσεως, ποὺ ἦσαν ἄλλωστε τεράστια. Ἀργότερα, ἔσκασε ἡ βόμβα: ἡ ὁμάδα αὐτὴ ἔδινε γιὰ συμπλήρωση τὰ ἐρωτηματολόγια, συζητώντας συγχρόνως μὲ τοὺς ἐρωτωμένους, πράγμα ποὺ ἀπαγορεύεται ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς σωστῆς τεχνικῆς, μιά καὶ ἀρκούν μερικοὶ τόνισμοὶ ἢ μορφασμοὶ τοῦ συνεντευκτοῦ γιὰ νὰ νοθευθοῦν οἱ ἀπαντήσεις.

Ἡ σφυγμομέτρηση εἶναι ὄργανο ἀκρίβειας. Γι' αὐτὸν ἀκρίβως τὸ λόγο, ὅταν ἐκείνοι ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦν δὲν ἔχουν διδαχθῇ τὴν τεχνικὴ του, τότε τὰ ἀποτελέσματά του στερονοῦνται ἐπιστημονικῆς ἀκρίβειας καὶ μπορεῖ ἀκόμη νὰ εἶναι τελείως λανθασμένα. Στὰ χέρια ἑνὸς ἀδέξιου, μιά Ferrari δὲν πραγματοποιεῖ καμιά ἐπίδοση· ντεπάρει καὶ βγαίνει ἀπὸ τὸ δρόμο.

Τὸ νὰ λέγεται ὅτι οἱ σφυγμομετρήσεις ἔχουν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα, εἶναι παραπλανητικὸ. Γιὰ νὰ ὑπάρχει ἐπιστὴμη πρέπει, τὸ λιγότερο, τὰ ἀποτελέσματα, ποὺ ἀνακοινώνονται, νὰ παρουσιάζονται δημόσια μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ συζήτηση πάνω σ' αὐτὰ καὶ ἡ σύγκρισή τους μὲ τὰ πορίσματα τῆς παρατηρήσεως, ὅπως συμβαίνει στὶς πειραματικὲς ἐπιστῆμες. Τίποτε τὸ παρόμοιο δὲν εἶναι δυνατό σχετικὰ μὲ τὶς σφυγμομετρήσεις. Θὰ μπορούσαμε νὰ συζητήσουμε πάνω στὰ ἀποτελέσματα, ποὺ ἀνακοινώνονται στὴν ἔκθεση, μόνο ἂν διαθέταμε ὅλο τὸ ὄλικο τῆς σφυγμομετρήσεως ἢ μόνο ἂν ἦταν δυνατό νὰ ξανακάνουμε τὴν ἴδια σφυγμομέτρηση. Ἡ ἀναγκαία μυστικότητα ἀπέναντι τοὺς ἐρωτῶμενους καὶ τὸ μεγάλο κόστος τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας τὸ ἀποκλείουν. Ἐστὶ, ὅμως, οἱ ἔρευνες ποὺ γίνονται μὲ σφυγμομετρήσεις δὲν ἐπιτρέπουν στὴν πράξῃ καμιά συζήτηση καὶ καμιά σύγκριση μὲ τὰ πραγματικὰ γεγονότα καὶ ἐπομένως δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηρίζονται σὰν ἐπιστημονικῆς.

Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας τὴ διαπὴν χρόνου καὶ χρημάτων, ποὺ συνεπάγονται οἱ σφυγμομετρήσεις, καὶ ἀκόμη τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πληροφορίες, ποὺ δίνουν, μποροῦν νὰ ἀποκτηθοῦν μὲ ἄλλα, λιγότερο δαπανηρὰ μέσα, διερωτᾶται κανεὶς ποῦ βρίσκεται τὸ ἐνδιαφέρον τους. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἐντοπίζεται στὴν ἀκρίβεια τῆς μεθόδου παρατηρήσεως. Ὄταν ὅμως οἱ σφυγμομετρήσεις διεξάγονται χωρὶς τὴν ἀκρίβεια αὐτὴ καὶ κυρίως ἀπὸ πρόσωπα ἀνίκανα νὰ προβλέψουν τοὺς κινδύνους σφαλμάτων, τοὺς ὁποίους συνεπάγονται, τότε καὶ αὐτὸ τὸ μοναδικὸ ἐνδιαφέρον παύει πιά νὰ ὑπάρχει.⁵

Γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγονται οἱ σφυγμομετρήσεις, πρέπει προηγουμένως νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι ὑπάρχουν σφυγμομετρήσεις τελείως διαφορετικῆς μεταξύ τους. Εἶδαμε ἤδη τὴ βασικὴ διαφορά ἀνάμεσα σὲ μιά προεκλογικὴ σφυγμομέτρηση καὶ σὲ μιά σφυγμομέτρηση ποὺ γίνεται μὲ ἐρωτηματολόγιο: στὴν προεκλογικὴ σφυγμομέτρηση, ὅλο τὸ ζήτημα εἶναι ἡ ἐπιλογή τοῦ δεῖγματος. Πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἐπιτυχία νὰ πετύχουμε ἕνα δείγμα, ποὺ νὰ ἐπιτρέψει μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια τὴν ἐκτίμηση τῶν ἀποτελεσμάτων μιάς προεδρικῆς ἐκλογῆς, μὲ ἀμφίβολη ἔκβαση. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἀπαιτεῖ καὶ χρηματικὸ χρόνο, ποὺ φυσικὰ δὲν πᾶνε χαμένα. Τὰ ἀποτελέσματα δημοσιεύονται ὅχι μόνον στὴν ἐφημερίδα ποὺ παράγγειλε τὴ σφυγμομέτρηση, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σὲ ἄλλες ἐφημερίδες· ἀνακοινώνονται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν τηλεόραση. Καὶ ὅλοι ἀναφέρουν τὸ γραφεῖο σφυγμομετρήσεων, ποὺ ἔκανε τὴ σφυγμομέτρηση. Πρόκειται, λοιπόν, γιὰ μιά τεράστια δωρεὰν διαφήμιση. Εἶναι δυνατό, ἐπομένως, νὰ χρησιμο-

1. Stanley Payne, *The Art of Asking Question*, σελ. 57.

2. Βλ. κυρίως *Le Nouvel Observateur*, 15.7.74.

3. Σφυγμομετρήσεις γνώμης, στὸ περιοδικὸ *La Nef*, Ν. 53, σελ. 44.

4. Stanley Payne, *op. cit.*, σ. 17. Καὶ τί θὰ πρὶ ὅροι «ἐλαφρὸς διαφορετικὸς».

5. Στοιχειώδης ἐπιστημονικὴ ἀπαίτηση ἐπιβάλλει τὴν ἀκέραια δημοσίευση τοῦ ἐρωτηματολογίου.

ποιηθῶν ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ δείγματος τῶν προεκλογικῶν σφυγμομετρήσεων. Τὸ δείγμα αὐτὸ ἔχει ἐπὶ πλέον ἓνα ἰδιαίτερο πλεονέκτημα· διατηρεῖ τὴν ἐγκυρότητά του γιὰ ἓνα ἄρκετὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, μὴ καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος δὲν εἶναι ἔννοια κενή, χωρὶς περιοριζόμενο. Στους ἄλλους τύπους σφυγμομετρήσεων δὲν ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ εὐκολίες. Ἀντίθετα μάλιστα ὑπάρχουν δυσκολίες ἄμεσα συνδεδεμένες μὲ τὸ ἐρωτηματολόγιο· οἱ δυσκολίες αὐτὲς διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸν τύπο τῆς σφυγμομετρῆσεως.

Στὴν ἄμεση σφυγμομέτρηση, τὸ ἐρωτηματολόγιο ἀναφέρεται σὲ ὑπερκτὰ γεγονότα, οἰκτεῖα στοὺς ἐρωτώμενους. Δὲν πρόκειται συνεπῶς παρὰ γιὰ μὴ ἀπλὴ αἵτηση πληροφοριῶν, οἱ δὲ δυσκολίες ἀφοροῦν κυρίως τῇ διατύπωση τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Στῇ σφυγμομέτρηση γνώμης, ἀναζητοῦμε ἀπλῶς τὶς ἀπαντήσεις σὲ μερικὲς ἐρωτήσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς κύριες ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου. Τὰ σφάλματα, ποὺ ὀφείλονται στὸ ἐρωτηματολόγιο, ξεπερνοῦν ἑκεῖνα ποὺ ὀφείλονται στὸν τρόπο ἐπιλογῆς τοῦ δείγματος. Ἀλλὰ ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης ἐγκυμονεῖ λιγότερους κινδύνους ἀπὸ ἄλλες σφυγμομετρήσεις, μὴ καὶ περιορίζεται νὰ κάνει γνωστὸ αὐτὸ ποὺ σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι πάνω σὲ ἓνα περιορισμένο θέμα καὶ ποὺ ὅλος ὁ κόσμος τὸ γνωρίζει. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔχει προταθῇ (Gallup) κάθε κύρια ἐρώτηση νὰ περιβάλλεται ἀπὸ τέσσερες βοηθητικὲς ἐρωτήσεις· ὁ ὁρμαθὸς αὐτὸς τῶν ἐρωτήσεων ἔχει σὰν σκοπὸ τὴν ἀναζήτησι λύσεως στὰ ἀκόλουθα προβλήματα: ὁ ἐρωτώμενος γνωρίζει τὸ θέμα; τί σκέπτεται ὁ ἐρωτώμενος σχετικὰ μὲ τὴ γενικὴ γνώμη πάνω στὸ θέμα αὐτό; ποῖα εἶναι ἡ προσωπικὴ του γνώμη πάνω στὸ θέμα; ποῖα εἶναι ἡ ἔντασι τῆς γνώμης αὐτῆς; Ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης δὲν παύει νὰ ἀποβλέπει πάντως στὴν ὑπόβλη ἑρωτήσεων, μὲ σκοπὸ νὰ γίνουν γνωστὲς οἱ ἀπαντήσεις ποὺ δίνονται σ' αὐτές.

Τὰ πράγματα παρουσιάζονται τελείως διαφορετικὰ στὶς ἑρευνες ποὺ ἀφοροῦν στὰ κίνητρα τῆς συμπεριφορᾶς καὶ, πὺ γενικά, στὶς σφυγμομετρήσεις τοῦ τετάρτου τύπου, στὶς *ἐπαγωγικὲς σφυγμομετρήσεις* (sondages inferentiels). Ἀναφέρουμε τὸ πολὺ γνωστὸ παράδειγμα: γιὰ νὰ μάθουμε τοὺς λόγους γιὰ τὸν ὁποῖον οἱ κάτοικοι τῆς Νότιας Γερμανίας ἀγόρευαν λιγότερες συσκευὲς τηλεοράσεως ἀπ' ὅσο οἱ κάτοικοι τῆς Βόρειας Γερμανίας, χρειάστηκε ἓνα ἐρωτηματολόγιο 70 ἐρωτήσεων. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐπιδίδεται ἡ ἑρμηνεία, ἀλλὰ ἀπλῶς ἡ περιγραφὴ τῶν συνηθειῶν, τὰ προβλήματα εἶναι πολλὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ θὰ πρέπει νὰ τεθοῦν. Ἡ λύσι τῶν προβλημάτων αὐτῶν προϋποθέτει τὴν ἀξιοποίηση τῶν πληροφοριῶν, ποὺ ἤδη ἔχουμε, καθώς καὶ ἐκεῖνων, ποὺ θὰ προκύβουν μέσω τοῦ ἐρωτηματολογίου. Οἱ τελευταῖες αὐτὲς πληροφορίες ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρω-

τηματολόγιο. Γιὰ νὰ φτιάξουμε, λοιπόν, τὸ ἐρωτηματολόγιο μὴς ἐπαγωγικῆς σφυγμομετρῆσεως, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ ξέρονμε ποιὲς πληροφορίες περιμένουμε ἀπ' αὐτὴν· αὐτὲς οἱ προσδοκώμενες ἀπαντήσεις ἀποτελοῦν τοὺς *στόχους* (objectifs) τοῦ ἐρωτηματολογίου. Ὁ καθορισμὸς τῶν στόχων ἀποτελεῖ ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα «τί χρειάζεται νὰ μάθουμε σχετικὰ μὲ κάτι τι;», ἐνῶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δίνει ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα «πῶς νὰ ρωτήσουμε τοὺς ἄνθρώπους γιὰ νὰ μάθουμε αὐτὸ ποὺ χρειάζεται νὰ ξέρονμε;». Οἱ συλλογισμοί, ποὺ συνδέουν τὰ προβλήματα πρὸς λύσι, τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες, τοὺς στόχους καὶ τὶς ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου, ἀποτελοῦν ἓνα ὁργανωμένο σύνολο· τὸ ὁργανωμένο αὐτὸ σύνολο ἐμφανίζεται ἀκόμη πὺ περίπλοκο μὲ τὴν χρησιμοποίησι τῆς στατιστικῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῶν ἐκλεπτυσμένων μεθόδων, ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν ἐπιτρέπει. Τὸ ὁργανωμένο αὐτὸ τὼν συλλογισμῶν καλεῖται *λογικὸ σχέδιο* (plan logique). Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση ἀξίζει, ὅτι καὶ τὸ λογικὸ τῆς πλάνου.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στοὺς κινδύνους ποὺ παρουσιάζουν οἱ σφυγμομετρήσεις.

Ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση εἶναι λεπτὴ τεχνικὴ καὶ, στὴν πραγματικότητα, πολὺ πὺ λεπτὴ ἀπὸ ὅσο τὸ πείραμα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Θέτει πρᾶγματι τὰ ἴδια προβλήματα, μὲ ἐπεξεργασία μάλιστα ὕλικοῦ, ποὺ δύσκολα προσδιορίζεται καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπομονωθῇ στὸ ἐργαστήριον, μὲ σκοπὸ τὴ μακροχρόνιου παρατήρησι καὶ τὸν προοδευτικὸν παρμερισμὸν τῶν διαφορῶν αἰτιῶν σφαλμάτων. Πρέπει νὰ φανταστοῦμε ἓνα λογικὸν σχέδιον συλλογισμῶν, ποὺ θὰ ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ ἀπαντήσεις, *ἀκόμη ἄγνωστες*, τὴ λύσι τῶν προβλημάτων. Ἀλλὰ ἓνα ἱκανοποιητικὸν σύστημα συγκεκριμένων στόχων δὴν εἶναι εὐκόλο σ' ἓνα ἀπαράδεκτο ἐρωτηματολόγιο, κυρίως ἐξ αἰτίας τοῦ μᾶκρους του· πρέπει λοιπὸν νὰ διαλέξουμε μεταξὺ ἀντιφατικῶν ἀπαιτήσεων. Πρέπει ἐπίσης νὰ προβλέψουμε, ὅσο μπορούμε, τὶς αἰτίες σφαλμάτων, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στὴ διατύπωση, καθώς καὶ τὶς πιθανὰς τοὺς ἐπιπτώσεις. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀπαιτεῖ συγχρόνως φαντασία, γνώσεις ψυχολογίας, αἰσθησι καὶ ἱκανότητα περίπλοκου συλλογισμῶν. Τὰ συλλογιστικὰ λάθη, ἡ σύγχυσι, ὁ βερμαλισμὸς, ποὺ λυμνώνονται μὲγάλου ἀριθμοῦ ἐρευνῶν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ τεχνικὴ τῶν ἐπαγωγικῶν σφυγμομετρήσεων δὲν εἶναι μετὰ στὶς δυνατότητες ὁποιοῦδήποτε θέλει νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ. Ὅποιος ξέρει ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα, διαπιστῶναι πᾶρα πολλὰς φορὲς ὅτι δὲν ἔχουν ληφθῇ οὔτε οἱ στοιχειώδεις προφυλάξεις γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν διατύπωση τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ ὅτι, ἀκόμη, δὲν ὑπάρχει πῶς ἀπὸ αὐτὸ κανένα λογικὸν σχέδιον. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ ἀκολογήθηκε ἡ μέθοδος τῆς «τράτας» (adu chalu). Κατα-

σκευάστηκε, δηλαδή, ένα ερωτηματολόγιο, που περιορίζεται στη συσσωρευση άποψισματικών πληροφοριών. Ύπολογίστηκαν, στη συνέχεια, οι στατιστικές συσχετίσεις μεταξύ των απαντήσεων και των διαφόρων ερωτήσεων, και έρμηνεύθηκαν μόνο —έφ' όσον ήταν δυνατόν— οι ισχυρές συσχετίσεις: οι υπόλοιπες δέν έλήφθησαν υπ' όψη. Έτσι, υπήρξε μιá άποψισματική θεώρηση της πραγματικότητας, χωρίς τίποτε νά δικαιολογεί τη σκέψη ότι τα στοιχεία που δέν λήφθηκαν υπ' όψη είναι μικρότερης σημασίας από εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν. Άν τó ερωτηματολόγιο είναι αρκετά μεγάλο, έπιτυγχάνεται ή συσσωρευση πληροφοριών, που δίνει την εντύπωση άφρονίας και άκριβείας, αλλά στην πραγματικότητα οι πιθανότητες έσφαλμένων συμπερασμάτων είναι μεγάλες, μιá και ή έννημέρωση μέ κενά είναι ή έπιστημονική μορφή του «διά παραλείψεως ψεύδους». Δύο φαινόμενα μπορούν, π.χ., νά βρίσκονται σέ στενή συσχέτιση μεταξύ τους, όχι γιατί τó ένα είναι ή αίτια του άλλου, αλλά γιατί και τα δύο είναι άποτέλεσμα ενός τρίτου. Δέν πρέπει, λοιπόν, νά άγνοούμε τó τρίτο αυτό φαινόμενο, άν θέλουμε νά έπηρεάσουμε ένα από τα δύο πρώτα.¹ Η μέθοδος «της τράτας» συνοδεύεται από την έκθεση, που δέν είναι παρά μιá μακριά, άσύνδετη φλυαρία και όπου οι λεπτομέρειες συσσωρεύονται χωρίς νά άποδεικνύονται οι σχέσεις τους ή όπου μερικά άξιοπερίεργα γεγονότα προβάλλονται έπιδεικτικά, ώστε νά δημιουργείται ή έντύπωση άνακαλύψεως: στην έκθεση αυτή, συγχέεται τó γραφικό, που θεωρείται ένδιαφέρον, μέ τó ούσιώδες, στό όποιο οι έρευνητές, λόγω άνικανότητας, δέν μπορούν νά φτάσουν, ή δέ έρμηνεία των δεδομένων γίνεται χωρίς καμιά συζήτηση των άλλων δυνατών έρμηνειών. Συχνά οι έρευνητές άνακοινώνουν, χρησιμοποιώντας μάλιστα τεχνικούς όρους, ότι έφάρμοσαν αυτόν ή εκείνο τον τεχνικό κανόνα: αλλά ή τόν παρενόησαν ή ύποκρίνονται ότι τόν έφάρμοσαν, γιά νά κρύψουν την άνικανότητά τους νά τόν εφαρμόσουν. Τó κοινό, όως άλλωστε και εκείνοι που χρησιμοποιούν τα άποτέλέσματα των έρευνών αυτών, άφήνονται συχνά νά πέσουν στην παγίδα, μέ μιá εύκολία που πραγματικά έκπληττει.

Ό πιό σημαντικός κίνδυνος γιά μιá σφυγμομέτρηση είναι ότι τα άποτελέσματα της μπορεί νά μήν είναι χρησιμοποιήσιμα, ή άκόμη νά είναι κωμικά, άμφίβολα ή λανθασμένα. Καί όως ή δυνατότητα άκούσιων σφαλμάτων άνοίγει την πόρτα στην έκούσια πλάνη, ή σφυγμομέτρηση είναι δυνατό νά άποβλέπει στην παραπλάνηση τόσο αυτών που τη χρησιμοποιούν, όσο και τού κοινού.

Η δημοσίευση των προεκλογικών σφυγμομετρή-

σεων έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις. Μερικοί φοβούνται τόν έπηρεασμό της ψηφοφορίας, όμως τα άποτελέσματα της προεκλογικής σφυγμομετρήσεως κατατάσσονται άνάμεσα στα πραγματικά περιστατικά, που λέγονται κατά τη διάρκεια της προεκλογικής έκστρατείας. Τα μόνα επιχειρήματα, που μπορούν νά προβληθούν έναντίον τους, είναι, πρώτα, ότι μπορεί νά παραποιούνται και, δεύτερα, ότι ή δημοσίευση τους έξαρτάται από τη διακριτική έuchρεία αυτών που τα κατέχουν: οι τελευταίοι μπορούν πράγματι νά διαλέξουν την κατάλληλη στιγμή νά τó κάνουν, άνάλογα μέ τις προσδοκώμενες συνέπειες στην κοινή γνώμη.

Πιό σοβαρό είναι τó πρόβλημα τού νά γνωρίζουμε μέ ποιό τρόπο οι σφυγμομετρήσεις μπορούν νά παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες γιά τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης. Τό ότι μπορούμε νά έπηρεάσουμε την κοινή γνώμη, είναι βέβαιο. Οι παράγοντες, όμως, που την έπηρεάζουν πρós διάφορες κατευθύνσεις είναι πολυάριθμοι και πολλοί από αυτούς άνεξέλεγκτοι. Τότε μόνο είναι δυνατή ή χειραγώγηση, όταν μπορούμε νά έλέγχουμε μερικούς από τούς παράγοντες αυτούς, συγχρόνως δέ ή έπίδραση αντίθετων παραγόντων είναι ή καθίσταται άσήμαντη. Άκόμη θά πρέπει τα θέματα της προπαγάνδας νά δίνουν ίκανοποίηση (στην πιό εύρεία έννοια τού όρου) στην ψυχική ζωή των ατόμων: πράγματι, μιá ιδέα δέν διαδίδεται, παρά μόνο άν ανταποκρίνεται σέ όρισμένη άνάγκη ή άν ένεργοποιεί μιá τάση, κτλ. Ό κίνδυνος της σφυγμομετρήσεως, σχετικά μέ τó θέμα αυτό, είναι ότι μπορούν νά γίνουν γνωστές, μέ τρόπο γρήγορο και άσφαλ ή, οι ψυχολογικές άνάγκες τού έξεταζόμενου τμήματος τού πληθυσμού, τού «στόχου» («cible»). Έπί πλέον, στην έπαγωγική σφυγμομέτρηση οι έρωτώμενοι δέν έχουν παρά λίγες πιθανότητες νά μαντέψουν τó λογικό σχέδιο, που έπιτρέπει νά συναγάγουμε από ό,τι είπαν, ό,τι δέν είπαν. Μέ άφετηρία γεγονότα φαινομενικά άνόδωνα, είναι δυνατό νά άναπαρστήσουμε πολλά ψυχικά γεγονότα, άκόμη και άσυνειδήτα. Είναι, λοιπόν, δυνατό νά άποσπάσουμε από τó κοινό, χωρίς νά τó ξέρει, τα μέσα γιά νά άσκήσουμε πίεση σ' αυτό. Οι κίνδυνοι αυτοί είναι άκόμη πιό σοβαροί, έπειδή δέν είναι γνωστοί, μιá και ό,τι είναι δυνατό νά πραγματοποιηθί στόν τομέα αυτό έξαρτάται από τη φαντασία των έρευνητών.

Οι σφυγμομετρήσεις παρουσιάζουν έπίσης και έναν άλλο κίνδυνο, που άφορά σ' αυτές τις ίδιες τις κοινωνικές έπιπτώσεις. Η σφυγμομέτρηση δέν έγίζει, μέ άμεσο τρόπο, παρά άτομικά γεγονότα. Τα έξετάζει, βέβαια, συλλογικά, μά ύπάρχει μιá άπόσταση άνάμεσα στό συλλογικό και στόν κοινωνικό χαρακτήρα. Ποσοστά και συσχετίσεις δέν είναι παρά ένδείξεις, συχνά άπαράφητες, των κοινωνικών γεγονότων: δέν άποτελούν όμως αυτά τα ίδια τα κοινωνικά γεγονότα. Άς σκεφτούμε τη γλώσσα, κατ'

1. Γενικά, κάθε περιγραφή, που άμελει μιá πιθανότητα, είναι δυνατό νά υποδείξει μιá άνάγκη, εκεί όπου δέν ύπάρχει. Η άπουσία ενός αντίθετου παραδείγματος, ύπαρκτος, έν τούτοις έπιτρέπει νά πιστέψουμε σέ μιá λανθασμένη έρμηνεια.

έξοχην κοινωνικό γεγονός· δύσκολα φαντάζεται κανείς την κατασκευή της γραμματικής της, με τη βοήθεια σφυγμομετρήσεων. Οί σφυγμομετρήσεις οδηγούν σε μιὰ ψευδο-κοινωνιολογία, από τη στιγμή που οι πληροφορίες τους θεωρούνται σαν τὰ ίδια τὰ κοινωνικά γεγονότα και όχι σαν ένδειξεις γνωστών ή πιθανολογούμενων κοινωνικών γεγονότων, που έξ άλλου και σε κάθε περίπτωση περιγράφονται με άλλους όρους.

Η διαπίστωση αυτή μᾶς παραπέμπει και πάλι στις επαγωγικές σφυγμομετρήσεις. Έφ' όσον προκύπτουν κοινωνιολογικά προβλήματα, πρέπει νὰ φανταστούμε ένα λογικό σχέδιο της σφυγμομετρήσεως, που θά έπεται της λύσης τους, με άφετηρία παρατηρήσεις πάνω σε άτομα. Η σειρά διανοητικών εργασιών, που απαιτείται, είναι όμως δύσκολη και γι' αυτό πολλοί την αντικαθιστούν με μιὰ άλλη σειρά πράξεων, λιγότερο δυσχερή.

1. Υποθέτουν πρώτα, άμεσα ή έμμεσα, ότι οι άτομικές πρακτικές και ψυχολογίες υπόκεινται σε «κοινωνικούς καθορισμούς» (determinants sociaux). Η πρόταση αυτή είναι άναμφισβήτητη, μᾶ δλο τὸ πρόβλημα είναι νὰ ξέρουμε τί πάει νὰ πῆ «κοινωνικός καθορισμός», νὰ ξέρουμε δηλαδή ἄν τὰ αποτελέσματα αὐτῶν τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν» κατέχουν οὐσιασθὴ ἡ παρεπόμενη θέσις στὰ φαινόμενα που εξετάζονται. Καὶ ὁ όρος ακόμη «καθορισμός» φανερώνει ότι έμμεσα γίνεται δεκτή ἡ άποψη γιὰ τὴν οὐσιασθὴ σημασία, που τὰ αποτελέσματα τῶν κοινωνικῶν «καθορισμῶν» κατέχουν στὰ εξεταζόμενα κοινωνικά φαινόμενα.

2. Η συμμετοχή τῶν ατόμων σε μερικές «κοινωνικές» ομάδες θεωρεῖται, στη συνέχεια, ότι αποτελεί «κοινωνικό καθορισμό» τῶν ατομικῶν γεγονότων, πράγμα που έπεται της μετάβαση από τὸν κοινωνικό στο συλλογικό χαρακτήρα, χωρίς αὐτὸ νὰ προκαλεῖ τὴν προσοχή. Οι κοινωνικές αυτές ομάδες είναι οι πασίγνωστες κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες, ἡ άλλες παρόμοιες κατηγορίες.

3. Έπειθὴ συνήθως ἡ α priori υπόθεση, ότι ἡ συμμετοχή σε μιὰ ομάδα προσδιορίζει τὸ οὐσιασθὴ τῶν εξεταζόμενων ατομικῶν χαρακτήρων, είναι έσφαλμένη,¹ ακολουθεῖται ἡ ἐξῆς πορεία: Έπιλέγονται ομάδες πολὺ διαφορετικές μεταξύ τους καὶ στη συνέχεια, με σφυγμομετρήσεις, παρατηρεῖται ότι διαφέρουν ακόμη και όσον αφορά τοὺς εξεταζόμενους χαρακτήρες. Παίρνονται έτσι, γιὰ παράδειγμα, οι Πρόεδροι-Γενικοί Διευθυντές και οι ειδικευμένοι εργάτες, καὶ ἀποδεικνύεται ότι δὲν παίζουν τὰ ίδια ποσὰ στο άμοιβαίο διεδρομιακό στοίχημα. (Τὸ ερώτημα, γιατί όλα τὰ στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ παίζουν στο στοίχημα, δὲν θά τεθῇ.)

Η «διαφοροποιητική» αυτή μέθοδος («méthode différentielle»), που ακολουθεῖται στη μελέτη τῶν

«κοινωνικῶν καθορισμῶν», παρουσιάζει ένα στοιχειώδες συλλογιστικό σφάλμα. Γενικά, όταν σ' ένα φαινόμενο, τὸ Α' εξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς παράγοντες Β' καὶ Γ', ἡ μεταβολὴ τοῦ Β' συνεπάγεται καὶ μεταβολὴ τοῦ Α'. Αὐτὸ όμως δὲν σημαίνει οὐτε ότι τὸ Β' καθορίζει τὸ Α' (ἡ ἄλλως, ότι καθορίζοντας τὸ Β', καθορίζεις τὸ Α'), οὐτε ότι τὸ Β' ἔχει πρωτεύουσα θέση στὸν καθορισμὸ τοῦ Α'. Ἄν πιστεύουμε ότι συμβαίνει αὐτό, χρειάζεται μιὰ μικρὴ στατιστικὴ εργασία γιὰ νὰ ἀποδειχθῇ. Ἀλλὰ κάθε μαθηματικός γνωρίζει ότι ἡ στατιστικὴ αὐτὴ εργασία δὲν θά ἀρκούσε γιὰ νὰ ἀποκλεισθῇ ότι στὴν πραγματικότητα τὸ Γ' είναι ἐκεῖνο που καθορίζει πλήρως τὸ Α'. Αὐτὴ, λοιπόν, ἡ πρακτικὴ σφυγμομετρήσεως, που είναι κακὴ ἀπομίμηση τῆς μεθόδου τῶν ἀντιτιθεμένων ομάδων (groupes contrastés) τῶν ψυχολόγων, στηρίζομενη σε πραγματικές σφυγμομετρήσεις, έπιτρέπει τὴν παρουσίαση σαν ἀξιόπιστων, λανθασμένων κοινωνιολογικῶν ιδεῶν.

Οἱ έσφαλμένες αὐτές κοινωνιολογικές ιδέες βλέπουν τίς ίδιες τίς σφυγμομετρήσεις, ὑποδεικνύοντας, όπως θά δοῦμε, λανθασμένες μεθόδους ἐπιλογῆς δείγματος.

Μπορούμε νὰ πετύχουμε ένα ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῶν ἐνηλίκων Γάλλων, π.χ., διαλέγοντας στὴν τύχη μερικὰ άτομα. Πρακτικὸ όμως λόγος ἀποκλείουν αὐτὸν τὸν τυχαῖο τρόπο ἐπιλογῆς. Ἐπικράτησε, λοιπόν, ἡ ιδέα νὰ ἐπιλέγονται στὴν τύχη μερικὰ άτομα, που ἀνήκουν σε ὀρισμένη κοινωνικο-επαγγελματικὴ κατηγορία, σε ἀριθμὸ ἀνάλογο με τὴν πραγματικὴ δύναμη τῆς κατηγορίας αὐτῆς στο σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ δείγμα, που ἀποκτάται με τὸν τρόπο αὐτό, καλεῖται «στρωματοποιημένο»* (stratifié). Ἐπιλέγοντας στὴν τύχη μερικὰ άτομα ἀπὸ κάθε κοινωνικο-επαγγελματικὴ κατηγορία, ἐπιτυγχάνουμε ένα ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Τὸ «στρωματοποιημένο», λοιπόν, δείγμα συγκεντρώνει τέτοια ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα, που πάρθηκαν ἀναλογικὰ σε κάθε κοινωνικο-επαγγελματικὴ κατηγορία τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ νόμος τῶν πιθανοτήτων ἀποδεικνύει ότι τὸ «στρωματοποιημένο» αὐτὸ δείγμα είναι πάντοτε, τὸ λιγότερο, έξ ἴσου σωστό με ένα μὴ «στρωματοποιημένο» δείγμα, τῆς αὐτῆς δυναμικότητας. Αὐτὸ όμως συμβαίνει, όταν πληροῦνται οἱ ἀκόλουθες δύο προϋποθέσεις: ἐπιλογή στὴν τύχη τῶν ατόμων κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας καὶ ἀνάλογα τῆς δυναμικότητας τῶν δειγμάτων με τὴν πραγματικὴ δύναμη, στὸν συνολικὸ πληθυσμὸ, κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας. Στὴν πράξη όμως, με τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου τῶν «προσδιορισμένων ποσοστῶν» (méthode des quotas), δὲν τηρεῖται παρὰ μόνο ἡ δευτέρη προϋπόθεση. Σύμφωνα με τὴ μέθοδο αὐτή, στο έσωτερικὸ κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας τὰ άτομα,

1. Καὶ κυρίως στὰ ἐκλογικὰ θέματα.

* Ἡ δειγμα κατὰ στρώματα (Σημ. τ. μετ.).

πού αποτελούν τὸ δείγμα, δὲν ἐπιλέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο, ἀφοῦ ἡ φροντίδα νὰ βρεθοῦν τόσο ἐργάτες, τόσα μεσαία στελέχη, κτλ., ἀφίηται στὸν ἐρευνητή. Τὸ «στρωματοποιημένο» δείγμα σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων τῶν διαφόρων κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν, ἐνῶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς δειγμάτων, πού δὲν ἔχουν κανένα λόγο νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικά τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ἀπὸ τὴν ὁποία πάρθηκαν.

Ἄλλὰ ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συμμετοχὴ ἐνὸς ἀτόμου στὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ του κατηγορία ἀποτελεῖ πράγματι, σχετικὰ μὲ τὸν *ἐξεταζόμενο χαρακτήρα*, παράγοντα καθοριστικό, παράγοντα δηλαδή, πού μπροστά του κάθε ἄλλος εἶναι χωρὶς σημασία. Στὴν περίπτωσι αὐτή, ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν θὰ εἶναι ἀληθινὰ ἀντιπροσωπευτικὴ, ἀφοῦ θὰ μπορούμε νὰ διαλέξουμε, ἀδιάφορα μὲ ποιὸ τρόπο, τὰ ἄτομα μέσα σὲ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ ὁμάδα χωρὶς νὰ παῖδουν αὐτὰ νὰ τὴν ἀντιπροσωπεύουν ἔγκυρα. Ἄς δοῦμε ὁμῶς τὴν ἀντίθετη περίπτωση: ὁ χαρακτήρας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία. Τότε, ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὴ δυναμικότητα τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στὸ δείγμα, μὲ τὴν πραγματικὴ τῆς δυναμικότητα στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἔχει ἐπίδρασι στὴν ἀντιπροσωπευτικότητα τοῦ δείγματος, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο ἐπιλογῆς τῶν αὐτῶν κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας. Εἶδαμε πράγματι ὅτι τὰ ἄτομα αὐτὰ ἐπιλέγονται ἀδιάφορα μὲ ποιὸν τρόπο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ.

Θὰ πρέπει τώρα νὰ κάνουμε τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

— Στὴν πράξι, βρισκόμαστε πάντοτε κάπου (μὰ πού); ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ ἄκρα.

— Ἐπρόκειτο παραπάνω γιὰ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, ἀλλὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία δὲν ἀφορούσε σὲ κάποια ἰδιαίτερη ιδιότητα τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν. Τὰ συμπεράσματά μας, λοιπόν, ἰσχύουν ἐπίσης καὶ γιὰ κάθε ἄλλη *κατάτμησι* (segmentation), ὅπως λέμε στὸ ἐπάγγελματά μας, τοῦ «πληθυσμοῦ».

— Ἄν πρακτικὰ τίποτε δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπιλογὴ στὴν τύχη τοῦ δείγματος τῶν γιαιτρῶν, αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο προκειμένου γιὰ τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες, π.χ. Καὶ τὸ νὰ φτιάξουμε ἓνα «στρωματοποιημένο» δείγμα γιὰ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, εἶναι ἐξ ἴσου οὐτοπικό, ὅπως ἡ τυχαία ἐπιλογὴ ἐνηλίκων Γάλλων. Σ' αὐτὴ τὴν ἀδυναμία ὀφείλεται ἡ πρακτικὴ λειτουργία τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, πού συνίσταται στὴν ἀναπλήρωσι

τῶν «στρωματοποιημένων» δειγμάτων· γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἀναζητοῦνται κατατμήσεις, πού νὰ ἐπιτρέπουν τὴ σύγκρισι τοῦ δείγματος «ποσοστῶν» μὲ τὸ «στρωματοποιημένο» δείγμα.

— Ἄν μιὰ κατάτμησι ἔχει δώσει ἓνα δείγμα «ποσοστῶν», πού εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ σχετικὰ μὲ μερικὸς χαρακτήρες, αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου πὼς τὸ ἴδιο αὐτὸ δείγμα καί, κατὰ μείζονα λόγο, αὐτὴ ἡ ἴδια κατάτμησι ἔχουν τὴν ἴδια ιδιότητα, σχετικὰ μὲ ἄλλους χαρακτήρες. Αὐτὸ ἄλλωστε προκύπτει ἀπὸ ὅσα παραπάνω ἀναπτύξουμε.

— Ἄν μιὰ κατάτμησι παρέχει ἀληθινὸς «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς» κάποιοι χαρακτήρα, κάθε δειγματοληψία ποσοστῶν, πού ἀντιστοιχεῖ, θὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ σχετικὰ μ' αὐτὸν τὸν χαρακτήρα. Αὐτὸ εἶναι συνέπεια τῶν ὅσων εἴπαμε. Ἀλλὰ, ἀντίστροφα, τὸ νὰ πιστεύουμε *ἐκ τῶν προτέρων* σὲ ὀρισμένους «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς», ὁδηγεῖ στὸ νὰ θεωροῦμε σὰν ἀντιπροσωπευτικὲς τὶς δειγματοληψίες ποσοστῶν, πού στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν αὐτὴ τὴν ιδιότητα.

Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ παρατήρησι κλείνει ὁ κύκλος. Εἶδαμε παραπάνω πὼς, μὲ τὴ «διαφοροποιητικὴ μέθοδο», οἱ σφυγμομετρήσεις ἐνισχύουν μιὰ ψευδοκοινωνιολογία τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν»· εἶδαμε τώρα πὼς αὐτὴ ἡ ψευδοκοινωνιολογία ἐνισχύει, μὲ τὴ μέθοδο τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, τὶς κακὲς σφυγμομετρήσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πάνω στὸ ζήτημα τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν»

Μόλις ἀνακύπτει πρόβλημα στατιστικῶν συσχετίσεων, ὁ ὀρθολογισμὸς εἶναι συχνὰ ἀπατηλός. Στὴ ρουλέττα ὑπάρχει ἡ τάσι νὰ πιστευθῶν ὅτι, ἀν τὸ μαῦρο βγῇκε πέντε φορές στὴ σειρά, οἱ πιθανότητες νὰ ξαναβγῇ εἶναι μικρότερες. Αὐτὸ εἶναι λάθος. Ἀντίθετα, κανεὶς δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ νὰ προβλέψῃς γιὰ τὴν ἐπόμενη μέρα τὸν καιρὸ πού κάνει σήμερα, εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ μέθοδος μετεωρολογικῆς προγνώσεως, πού ἀξίζει ὅσο καὶ πολλὲς ἄλλες, κτλ.

Ἡ φαινομενικὰ καταφανὴς ἰδέα ὅτι τὰ ἄτομα ἔχουν περισσότερες ὁμοιότητες, ἀπὸ ὅτι σὲ ἄλλες περιπτώσεις, δταν ἀνήκουν στὴν ἴδια κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, ἢ σὲ ἄλλες ὑποδιαιρέσεις πού βασίζονται στὴν ἡλικία, τὸ φύλο, τὴν κατοικία, κτλ., δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινὴ, οὔτε ψεύτικη, μὰ ἀπλὰ καὶ μόνο παράλογη καὶ δὲν ὀφείλει τὴν ἀληθοφάνειά της παρὰ στὴ μεγάλη ἀσάφεια πού ἐπικρατεῖ μέσα στὶς ἰδέες. Δύο ἄτομα δὲν ἔχουν *ἐκ τῶν προτέρων* λιγότερες πιθανότητες νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα Α, ἀν εἶναι ὅμοια ὡς πρὸς τοὺς

χαρακτήρες Β,Γ,Δ,Ε... Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συσχέτιση τοῦ Α με αὐτοὺς τοὺς ἄλλους χαρακτήρες. Ἄν αὕτῃ ἡ συσχέτιση εἶναι ἀνύπαρκτη, τότε ἡ ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὸ Α,Β,Γ,Ε... δὲν ἔχει καμιά ἐπίδραση. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ἡ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας σ' ἓνα δεδομένο χαρακτήρα ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει, καὶ εἶναι παράλογο νὰ ἐνεργοῦμε σὰν νὰ ὑπῆρχε σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Κανεὶς βέβαια δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ κοινὸ ὄνομα προσεγγίζει τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων. Γιατί νὰ τὸ σκεπτόμαστε γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες; Ὑπάρχει μιὰ πρώτη ἐξήγηση, μὰ εἶναι κακὴ: γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν χαρακτήρων ποὺ μελετᾶμε, ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία παίζει πράγματι ἓνα ρόλο. Μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι στὸ μεγάλο ἀριθμὸ σφυγμομετρήσεων ποὺ γίνονται συνήθως, ὑπάρχει κατὰ μέσο ὁρο μιὰ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας στοὺς ἐξεταζόμενους χαρακτήρες. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι γιὰ ἓνα συγκεκριμένο χαρακτήρα καὶ γιὰ μιὰ δεδομένη σφυγμομέτρηση οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες εἶναι σημαντικές.

Ἡ ἐπίδραση τῶν κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν ὑποστηρίζεται καὶ γιὰ ἄλλους λόγους, ποὺ γίνονται ἀποδεκτοὶ μὲ συγκεκριμένο τρόπο, χωρὶς νὰ αἰτιολογούνται καὶ χωρὶς νὰ καθορίζεται ἡ ἀκρίβης τους ἰσχύς. Ἄς δοῦμε μιὰ ποιοθετικὴ κοινωνικὴ ὁμάδα, ἢ καὶ μιὰ ποιοθετικὴ κατηγορία ἀτόμων· ἂν ἓνα γεγονός βάζει σὲ δοκιμασία τὰ κοινὰ συμπερόντα τῶν ἀτόμων αὐτῆς τῆς ὁμάδας, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο γιὰ ὅλα, τότε εἶναι δυνατό νὰ περιμένουμε ὅτι θὰ ἀντιδράσουν μὲ μιὰ κοινὴ στάση. Αὕτῃ ἡ κοινὴ στάση μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ συγκεκριμενοποιεῖται μὲ διαφορετικὴ συμπεριφορὰ, ἂν οἱ ἰδιαίτερες συνθήκες γιὰ τὰ διάφορα ἄτομα τὸ ἐπιβάλλουν. Ἀλλὰ ἂς ἀφήσουμε τὴν περίπτωση αὐτὴ καὶ ἂς ἐξετάσουμε μὲ προσοχὴ τὴν κοινὴ ἀντίδραση τῶν μελῶν τῆς ὁμάδας, καθὼς καὶ τοὺς λόγους τῆς. Ὑπάρχει ἀντίδραση ἐπειδὴ δοκιμάζονται συμπερόντα καὶ ἡ ἀντίδραση αὕτῃ εἶναι κοινὴ ἐπειδὴ τὰ συμπερόντα αὐτὰ εἶναι κοινὰ. Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος κοινῆς ἀντιδράσεως τῶν μελῶν μιᾶς ὁμάδας, ἂν κανένα ἀπὸ τὰ συμπερόντα τῆς ὁμάδας δὲν κρίνεται ἢ ἂν τὰ συμπερόντα ποὺ κρίνονται δὲν εἶναι κοινὰ. Ἡ διαπίστωση αὕτῃ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπιφύλαξη: δὲν εἶναι ἀναγκαῖο ὅλα τὰ μέλη τῆς ὁμάδας νὰ εἶναι ἀναμειγμένα στὴν ὑπόθεση. Ἄν πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικὴ κοινωνικὴ ὁμάδα καὶ ὄχι γιὰ μιὰ τεχνητὴ καὶ ἀφρημένη κατηγορία, ἀρκεῖ ἡ ὑπόθεση νὰ ἀφορᾷ μερικὰ μέλη γιὰ νὰ ἀντιδράσουν συγχρόνως καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ὁμάδας. Ἄς δισπιστοῦμε, λοιπόν, γιὰ τὴ λέξη «κοινόν» καὶ ἂς διατυπώσουμε τὴν παρατήρησή μας ὡς ἐξῆς: Δὲν ὑπάρχει ἀντίδραση τῆς ὁμάδας, ἂν δὲν θίγονται ὁμαδικὰ συμπερόντα. Γιὰ κάθε τι ποὺ ἀφορᾷ τὸ ἄτομο, ἀνεξάρτη-

τα ἀπὸ τὶς σχέσεις τοῦ ἢ τὶς ὁμοιότητες μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα τῆς συγκεκριμένης ὁμάδας, δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει κανεὶς ὁμοιογένεια. Ἀντίθετα, μπορεῖ νὰ περιμένει (χωρὶς τίποτε περισσότερο) κοινὴ στάση τῆς κατηγορίας, τῆς ὁμάδας, τῆς τάξεως, ὅταν πρόκειται γιὰ συμπερόντα τῆς κατηγορίας, τῆς ὁμάδας ἢ τῆς τάξεως. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἄλλες κατατάξεις, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὶς σφυγμομετρήσεις.

Ἄν στὴ συνέχεια ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὴν εἰκόνα ποὺ σχηματίζουν τὰ ἄτομα γιὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενο, εἶναι βέβαιο πὼς αὕτῃ ἐν μέρει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πείρα ποὺ ἔχουν γιὰ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ, ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ μπήκε καὶ μπαίνει στὴ ζωὴ τους καὶ, πὺς συγκεκριμένα, στὴν πρακτικὴ τοῦς δραστηριότητα. Πρέπει νὰ ἐπιμεινουμε ἐδῶ στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα, γιατί δὲν βλέπει κανεὶς τὸ ἴδιο ἀντικείμενο μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ὅταν ὀφείλει νὰ κάνει κάτι τι σχετικὰ μ' αὐτὸ, ἀπὸ ὅ,τι ὅταν ἀπλῶς μιᾶ γι' αὐτὸ. Ὑπάρχει, ὁμως, ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀντικειμένων, γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ πείρα τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ του κατάστασι. Ἐπὶ πλέον, ἡ πρακτικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου εἶναι, κατὰ μεγάλο μέρος, ἡ ἐπαγγελματικὴ του δραστηριότητα. Νά, λοιπόν, τί δίνει ἐνδιαφέρον στὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες. Μὲ μιὰ, ὁμως, ἐπιφύλαξη: ἂν πρόκειται μόνο γιὰ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ καὶ γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος.

Ξαναβρισκόμαστε λοιπὸν στὸ ἴδιο σημεῖο: οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, ἢ οἱ ἄλλες κατατάξεις, μποροῦν νὰ εἶναι ὁμοιογενεῖς, ὅταν ἀφορῶν τὸν ἐξεταζόμενο χαρακτήρα, ὅπως μποροῦν καὶ νὰ μὴν εἶναι: δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψεύμα νὰ ὑποθέτουμε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι εἶναι ὁμοιογενεῖς. Κατὰ συνέπεια, ἓνα δείγμα «προσδιορισμένων ποσοστῶν», ποὺ ἀποδείχτηκε ἀντιπροσωπευτικὸ στὴ μελέτῃ ἐκατὸν χαρακτήρων, δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαστικὰ καὶ γιὰ τὴ μελέτῃ τοῦ ἐκατοστοῦ πρώτου. Συνήθως πνίγουν τὸ γεγονός αὐτὸ μέσα στὴν ομίχλη ἰδεῶν, ὅπως: ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία δὲν καθορίζεται ἀπὸ μόνη της τὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ ἐπιδρᾷ πάντοτε, περισσότερο ἢ λιγότερο, σ' αὐτόν. Πράγμα ποὺ δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸ μόνο ἐρώτημα ποὺ τίθεται ἐδῶ: ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία μπορεῖ ἢ ὄχι νὰ θεωρηθῇ ὁμοιογενὴς ὡς πρὸς κάποιον χαρακτήρα; Ἡ ἴδια ἐρώτηση ἰσχύει ἐπίσης γιὰ κάθε ἄλλη κατάταξη. Γιατί δὲν βλέπει κανεὶς καθόλου γιὰ ποῖο λόγο οἱ ἄλλοι παράγοντες, ποὺ ἔχουν ἐπίσης κάποιο ρόλο, δὲν θὰ προκαλέσουν ἔντονη ἀνομοιογένεια στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁμάδας.¹

1. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν στρεφίζεται στὴ στοιχηρὴ ὑπόθεσι ὅτι οἱ χαρακτήρες, ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν κατάταξη, ἀποτελοῦν παράγοντες, μὲ τὴν ἐννοια ποὺ ἔχει ὁ ὅρος στὴν «ἀνάλυσι παραγόντων» (analyse factorielle).